

ցւոց մէջէն հարուստք քիչ անդամ, իսկ միջակ ընտանիք գրեթէ ոչ երբեք թոյլ կուտային. որ իրենց տղաքը հասարակաց դպրոցներն յաճախեն, այնպէս որ բովանդակ վերին Ալսացիոյ մէջ 20 աշակերտք եւթ կային. գարձեալ, նախկին Սինեգրիոնի որոշմունք ե վրձիոք՝ խափանեալ և կամ երեսի վրայ թողուած էին. կ'ախորժէին ամենեկին հայրենիք մը շունենալ, որպէս զի ազատ ըլլային նաև 'ի պարտուցն որ առ բնիկ երկիրն ամէն քաղաքացի պարտաւոր է:

Սակայն այս տրտնջանաց հակառակ՝ որոշեալ տասը տարին անց. նեւէն վերջը՝ ընդգէմ Հրէից խիստ օրէնքներն ջնջուեցան նաև յԱլսացիա, և այս կերպով լիովի հաւասարութիւն եղաւ Հրէից՝ ընդ գաղղիացի քաղաքացիս:

Նաբոլէոնի Հրէից վրայ ունեցած գաղափարներն և դիտաւորութիւններն յայտնի է թէ Կէ կենդանութեան չկրցաւ զամէնն ալ 'ի գործ դնել, սակայն մեծապէս օգտակար եղաւ և հիմնադիր ազատութեան Հրէից, Մեծ կայսրը չյայտնեցաւ իրեն հաւաքած մեծ Սինեգրիոնի որոշմունքները և վճիռները՝ թալմուտի հետ փոխա. նակել տալ, սակայն թալմուտի բարոյական անցքերը և վճիռները՝ արդի քաղաքական և համաշխարհական բարոյական օրինաց հետ համեմատել տալը՝ մեծ և օգտակար աշխատութիւն մ'եղաւ, ոչ միայն Գաղղիոյ այլ բովանդակ աշխարհի համար:

ԿԵՆՍՈՒԳՐԱԿԱՆ

ՔԵՐՈՎԲԷ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

(Տես յէջ 139)

Պետրպուրգի ուսանողաց համար բաց էր միշտ Ա. Դ. Աքիմանի տունն, ուր կիրակի և ոտն օրեր կը ժողվուէին նոքա գուարթ ժամանակ մ'անցնելու: Սոցա մէջ էր նաև Քերովբէ Պատկանեանն, որ Աքիմանի տղոց հայ լեզուին դասատուութեամբ զբաղելով՝ աւելի սուէպ հոն կը յաճախէր: Յետոյ Քերովբէն երբ իւր դասախօսութիւնքն աւարտեց, Ա. Դ. Աքիմանը կարծես 'ի վարձ լաւ և հաւատարիմ աշխատութեանցը՝ տուաշարկեց անոր 'ի հարսնութիւն իւր 18 տարուան Աննա աղջիկը՝ որուն իսկոյն հաւանեցաւ Քերովբէ՝ բայց որովհետև միտքը դրած էր նախ տուն և տեղ պատրաստել և ապա ընտանիք կազմել, խնդրեց որ նախ անգամ մ'ալ էովկաս երթայ. ուր գնալով քիչ ժամանակի մէջ 1853 տարւոյն դեկտեմբերի մէջ եղաւ զխաւոր ուսուցիչ ռուս զրականութեան Տիխոնով:

Անդրկովկասեան աղչկանց վարժարանին. ուր փոխելով ընդդէմ կամաց ուսանողուհեաց և ուսուցչուհեաց նախկին անօգուտ և միակերպ ոճը՝ յաջողեցաւ. զեղեցիկ արդիւնք մը ստանալ, որով զամէնքն ալ այնպէս գոհ ըրաւ և շահեցաւ, որ երբ յաջորդ տարին գարնան յետին հրաժեշտի խօսքերն արտաբերեց՝ շատերը լացին:

Քանի մը օրէն մեկնեցաւ ի Պետրբուրգ՝ ուր պսակուեցաւ Աբիմանի յիշեալ Աննա Գաստրի հետ. և այսու ամուսնութեամբ իւր նիւթական մասն լաւ մը ապահովցնելով՝ բոլորովին ինքզինքը իւր սիրած զբաղմանց տուաւ: Նախ ժողովրդական շուշաշորոշիւն կոչուած ուսումնական ընկերութեան անդամակցութեան գրուեցաւ և սկըսաւ հիմնովին սուսմասիրել ընդհանուր պատմութիւնը և առանձին կերպով հայկական գրականութիւնը՝ որ թէ ըստ առատութեան պատմական յիշատակարանաց և թէ ըստ կարևորութեան բանասիրական նիւթոյն՝ միւս արևելեան գրականութեանց մէջ պատուաւոր տեղ մը կը գրաւէ: Ի սկզբան իր աշխատութիւնքն նպաստ և ընդունելութիւն գտան Գիտութեանց ճեմարանին մէջ, ուր 1860 տարւոյն ժամանակագիրին մէջ, հրատարակեց մի ուսումնական «Յուշակ հայկական գրականութեան» ի սկզբանէ Դ դարուն մինչև ցկէս ժիւնն: Իսկ յաջորդ թերթին մէջ՝ ըստ յանձնելոյ Գիտութեանց ճեմարանին՝ ի լոյս ընծայեց առաջ թարգմանութեամբ՝ Ժ դարու գրիչ Մովսէս Կաղանկատուացոյն «Պատմութիւն Աղուանից» գիրքը, ճշխացնելով և լուսարանելով յատուկ ծանօթութեամբ և յաւելուածով:

Որովհետև Քերովբէ մի քոչեալ պաշտօնական կացութեան մէջ չէր, արպէս զի իւր տարաւամ վիճակէն ազատի՝ ուզեց բժշկութիւն ալ սորվիլ՝ առանց գիտնալու թէ ծայրը ուր պիտի երթայ. բայց ահա յանկարծ բազդը օգնեց իրեն ներկայ փառաւոր ճամբուն մէջ մտնելու: 1861ին համալսարանի հայկական լեզուի ուսուցիչն Ն. Հ. Բերեթի հրաժարեցաւ պաշտօնէն առանց յաջորդ մը թողլու. որով համալսարանին տեսչութիւնը տեսնելով որ կարելի չէր այնպիսի կարևոր ուսմանէ զրկել՝ նոյն ճիւղին պարապող աշակերտաց բազմութիւնը, առաջարկեց Քերովբէին հայկական գրականութեան դասախօսութիւնն, յամի 1861 գարնան:

Ճիշդ այս ժամանակէս կ'սկսի Քերովբէին արգիւնաւոր ուսումնական զօրծունէութիւնը. այն տատենէն սկսաւ օտարաց ծանօթացնել իրենց անծանօթ շատ մը մեր պատմագիրներ, ոչ միայն լոկ թարգմանութեամբ՝ այլ և իրուի լուսարանութեամբ: Էլ միածնայ վան

1. Catalogue de la littérature Arménienne depuis le commencement du IVème siècle jusqu'à vers le milieu du XVII, մեկագործ:

քին մէջ պարապած միևնոյն զխաւոր ուշադրութիւնը դարձուց Մա. զաբիա արեղայի Նետողաց (Մոնղոլաց) ազգին հետաքրքրական պատմութեան վրայ: Այս յիշատակագրին հրատարակութեամբ այնչափ խրախուսուեցաւ Գերովբէ, որ ձեռք զարկաւ հայոց պատմութեան մէջ մոնղոլաց զարաշրջանը ուսումնասիրել: որով հարկադրուեցաւ աչքէ անցնել եւրոպական լեզուներով Մոնղոլաց վերայ շարագրուած ընդարձակ գրութիւնքը: Արդիւնքն բոլոր այս իւր աշխատութեանց՝ հրատարակեց երկու յօդուածով Պատմութեան Մոնղոլաց ըստ հայկական աղբիւրաց. զոր հնախօսական ընկերութիւնը պսակեց արժաթեայ փոքր մետալիւ: Մենք, կ'ըսէ կենսագիրը, որ պատրաստ գրքերը կը կարդանք կ'օգտուինք, սովորաբար չենք գիտեր թէ ինչպիսի տաժանելի և ոգեւապառ աշխատութեամբ այդ ծանօթութիւններ կը հաւաքուին, որով յաճախ ևս ըստ արժանւոյն չենք կրնար զանոնք գնահատել: Գերովբէն շատ անգամ այդ ներազուցիչ պայմաններու մէջ կը գտնուէր: ինչպէս երբ հետեւեալ յօդուածովս կը զբաղէր. «Պատմական քարինք, անուանք նոցա և յատկութիւնք՝ ըստ մտաց Հայոց ժէ դարուն»: Ուղեւովս այն նիւթիս վրայ բժշկարանի մը հատուածը ռուսներէն թարգմանել երկու տարի աշխատեցաւ քայց չկրցաւ յաջողիլ: Թողու չէր ուզեր, ուստի որպէս զի կարենայ այն ազաւաղեալ լեզուն հասկընալ՝ սկսաւ հանքարանութիւն, ակնագործութիւն և անոնց արուեստական մասը սորվիլ, և այն ատեն միայն կրցաւ այն միջին բնագրին իմաստները պարզել և հասկընալ, որով աշխատութիւնն ալ աւարտեց:

Տեսնալով Գերովբէն թէ յարեմուտս ասորագիտութիւնը ինչպիսի յաջողութիւններ կ'ունենայ, սկսաւ ինքն ալ բնագործութեան վրայ և այնչափ զարգացաւ, որ ոչ թէ միայն կրնար հետեւիլ եւրոպացի գիտնականաց աշխատութեանցը, այլ և ինքնին սկսաւ աշխատիլ արդիւնաւոր կերպով անոնց վրայ: Իւր ռուսաց սահմանին մէջ գտնուած վաւերացողութիւնքն միշտ պիտի համարեն թէ անոր սուր հանճարը և թէ անխոնջ աշխատութիւնը: Գերովբէի բոլոր երկասիրութիւնքը եւրոպական լեզուներով թարգմանուած են՝ առանց իրեն կողմանէ մասնաւոր ջանքի մը. և մէկը՝ որ Ասիոյ մէջ արիական ժողովրդոց ծագումը և զարգացումը կ'ուզէ հետազոտել չկրնար զանոնք ընել անոր երկասիրութիւնքը, որոց իւր բնագործով համարուած է՝ բովանդակութեանը առարկային հետ ունեցած գեղեցիկ կապակցութիւնը, լաւ քննադատութիւն, ձեռք զարկած խնդիրներն լաւ չօգտիւն և համոզելու եւրոպացիներուն մատենագրական յիշատակարանի մը շարագրութեամբ ժամանակն որոշել, ցուցնել անոր յարգը, երբեմն նաև հեղինակն իսկ գտնել, իբր օրինակ մը յետնոյ՝ ահա կեցած է Մովսիսի Խորենացւոյ ընծայուած աշխարհագրութեան հեղինակին գիւտը:

որոյ համար և յիշեալ ուսն հնախօտական ընկերութենէն արժաթեայ մեծ մետալն ընդունեցաւ :

Հաւասարապէս մտադրութեան արժանի են նաև Բ. Պատկանեալն ի լեզուագիտական աշխատութիւնքը : Իւր իւր ուսուցիչ հայկական գրականութեան ըրած ճառախօսութիւնը՝ արդէն իսկ հայ լեզուի կազմութեան խնդիրը կը շօշափէ : Ինքն առաջին եղաւ որ հայագիտաց ուշադրութիւնն հայկական բաղմամբիւ գաւառաբարբառոց անհրաժեշտ ուսման վրայ դարձուց, ցուցնելով թէ ներկայ հայ գրական լեզուն՝ որ Ոստանիկ կոչուած և Այրարատ գաւառին մէջ գործածուած է, պարզ դիպուածով այս նախագրաւութիւնը ստացած է, և թէ առանց գաւառաբարբառներն ուսանելու կարելի չէ հայ լեզուի վրայ եզրակացութիւն մը կազմել : Յետ առաջին անգամ բառախօսական մի այսպիսի կարևոր խնդիր առաջարկելու գիտական աշխարհին՝ Քերովբէ, առաջինն այլ ինքն եղաւ՝ որ ամէն դժուարութեանց յաղթելով օրինակաւ իսկ ցուցուց, թէ ինչպէս պէտք էր մի այսպիսի գործոյն ձեռք գարնել և յառաջ վարել :

Այսու կը տեսնենք՝ որ Բ. Պատկանեալն իւր առաջին գործ կ'աշխատէր պատմական գրականութեան վրայ՝ որոյ մշակութեամբը մասնաւորապէս կը զբաղէին գաղղիացի գիտնականք, և երկրորդաբար լեզուաց մասին՝ որով զխաւտրապէս կը պարագլխի գերմանացի գիտնականք : Վերջերը համազուելով՝ որ հին հայաստանի այլապէս տեղեր գտնուած բնեւագիր վերտառութեանց ընթերցումը՝ շատ օգտակար կրնայ ըլլալ հին հայերէնի հմտութեան համար, սկսաւ բնեւագրերը սորվիլ և իւր գործունէութեամբն շուտ մը այդ ճիւղին պարագլուղ առաջնակարգ անգղիացի գիտնականաց յարեցաւ : Սորա ուսումնական աշխատութիւնքը՝ գնահատեց Գիտութեանց ճեմարանը, և ընտրեց իրեն թղթակից անգամ :

Իւր գասախօս՝ Քերովբէ մեծ ազդեցութիւն ունէր իւր դժբաղդաբար սակաւ ունկնդրաց վրայ, կ'արժարժէր անոնց մէջ սէր հաստատուն գրադմանց և յարգ գիտութեան : Հայագէտ աշակերտաց համար տպագրութեամբ 'ի լոյս ընծայեց չարք մը հայկական մատենագրաց՝ յորոց ոմանք առաջին անգամ իրմէ հրատարակուեցան : Իսկ արաբագէտ աշակերտաց համար Պարսից պատմութիւնը կը կարգար և կը պարզէր : Իրմով շատ զարգացաւ հին հայերէն լեզուի գասախօսութիւնը, և միացնելով և բաղդատելով զայն սանաքրիտ — պարսկային լեզուին հետ՝ սկսան գործածել արիական լեզուաց լեզուաբանական գրութիւնը և քերականական ձեւերը մեկնելու համար : Ի 1860 ամին ուղեւորեցաւ յարևմտա յայցելութիւն գրաստանց վենետիկ, Միլանի, Փարիզի և Վիեննայի, ծանօթացաւ եւրոպացի բոլոր երեւելի հայագիտաց հետ, որոց հետ անընդհատ թըղթակցութեան մէջ էր : Այդ յարաբերութիւնը հետք ձգեց նաև ու

սուսնական մատենագրութեան մէջ¹, 1882, ամին Գերովբէ ընտրուեցաւ մի 'ի խմբագրաց Muséon գրական-քննադատական օրագրին՝ որ լուսնի մէջ կը հրատարակուի։ Մասնակցեցաւ արեւելագիտաց մի քանի միջազգային ժողովոց, յորոց առաջնոյն մէջ որ 'ի Փարիզ գումարուեցաւ 1873 ամին, ճառախօսութիւն մը ըրաւ Գաղղիոյ և Գերմանիոյ մէջ հայ լեզուի ուսման և վանայ բնեւագիր վերտառութեանց վրայ։

Գերովբէն միակողմանի գիտնականաց կարգէն չէր՝ որք իրենց մասնագիտութենէն դուրս ուրիշ բանի չեն խառնուիր։ Նա ժամանակ կը գտնէր համազգային մատենագրութեան ևս պարագայելով իր գաղափարներն զարգայնել, և երբեմն երբեմն՝ մանաւանդ յետ աշխատութեան՝ նաև երկրորդական մտաց զբօսեցուցիչ գրութեանքն ձեռքէն չէր թողուր, և ընկերական զուարճութեանց ալ յաճախ մասնակից կ'ըլլար։

Համալսարանի մէջ ունեցած պաշտօնէն զատ՝ 1864—1868 կը զբաղէր նաև Կովկասեան Ռանձնաժողովոյն մէջ հայ լեզուի դասախօսութեամբ, ապա նոյն Ռանձնաժողովոյն դիւանատան արտաքոյ կարգի պաշտօնեայ ընտրուեցաւ՝ ուր և մնաց 1868—1874, իսկ 1872 տարւոյն՝ Զրաքննիչ յանձնաժողովէն հայալեզու հրատարակութիւնքն քննելու պաշտօնն ինդունեցաւ։

Մեր Հնախօսական ընկերութեան համար ևս՝ կ'ըսէ կենսագիրը՝ ոչ սակաւ վաստակեցաւ անխնջ Գերովբէն։ 1867—1882 ընկերութեան Արեւելեան դասակարգին քարտուղար էր, իսկ 1882—1885 տեսուչ նոյն դասակարգին։ Սոյն դասակարգա՝ որ առաջ առանձին գրամագլուխ մը չունէր, պիտի յիշէ միշտ երախտագիտութեամբ Գերովբէին գործունէութիւն՝ որով յտացաւ 7000 ռուբլ. գումար մը, որ Պետրբուրգի մէջ 1876 տարւոյն գումարուած արեւելագիտաց երրորդ միջազգային ժողովէն 'ի վեր անգործ մնացած էր։

Իւր կենաց վերջին տարիներու մէջ այլ ևս Գերովբէն աշխատելու ժամանակ նախկին ուժը չէր զգար. ծանր խօթութիւն մը երեք տարուան ընթացքին մէջ առաւել քան զառաւել կը նուազէր անոր զօրութիւնը՝ մինչև որ այդ պատկառելի անձը՝ կամ ըսեմ լոյսը՝ սկըսաւ մեզի համար չիջանիլ, և անգէտ իւր անյոյս վիճակին՝ խփեց վերջին անգամ իւր վաստակեալ աչքերը...։ Թաղուած է այժմեան հայկական գերեզմանատան մէջ։

¹ 1. Զոր կը գտնուի Sayceի «Deux nouvelles inscriptions vanniennes» (Le Muséon, 1884, t. III, N. 2.), և Müller-ի «Drei neue Inschriften von Vane» (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. I Band), համամակագիր յօդուածոց մէջ։